

▲ Översilningsäng är en annan fuktig äng, bilden från Björka ängar i Skåne län. Foto: Jacob Marktorp

▲ Timmerlada med brädtak från Lekarmåla i Kalmar. Foto: Per Lindegård

ATT VÅRDA OCH BEVARA

Länsstyrelsen uppmuntrar till vård och bevarande av ängslademiljöer. Behåll ängarnas ursprungliga värden och karaktär. Idag betas flera av de äldre ängarna, vilket håller dem öppna. Sträva alltid efter att se ängsladan och ängen som en enhet. Då ökar helhetsvärdet av det ”forna landskapet”. Nedan följer tips/råd till dig som vill bevara ladan och på så sätt också miljöerna.

Dokumentation. Dokumentera hur ladan såg ut innan renovering påbörjas. Fotografera exteriör, interiör och detaljer.

Skadeinventering. Fundera över varför det blir skador. Rötskador på nedre timmerstockar eller plank kan bero på att marknivån ligger för nära, vilket bidrar till fukt. Otäta tak kan vara en annan orsak till skador på stomme och takkonstruktion.

Tak. Att lägga om ett originaltak med stickspån, halm eller tegel kräver både arbetstid och hantverkskunskap, men det kan det vara värt för att bevara byggnadens karaktär. Ibland kan ett plåttak vara en lösning för att kunna ”rädda” ladan. Använd då galvad sinuskorrigerad stålplåt och bevara gärna det äldre takmaterialet under plåten. Rester efter till exempel ett halmtak är historiska dokument.

Stomme. För att laga en rötskadad timmerstomme krävs kunskap och tid. Ibland kan en brädfodring vara lösningen som förlänger ladans livslängd. Vid renovering av ängslador med stolp-/regelverk och brädpanel, använd samma material som befintligt, exempelvis sågad panel vanligtvis av gran, med samma dimension och yta. Sätt panelen gles med mellanrum för att få en bra luftväxling.

Målning. De flesta ängslador har aldrig målats. Är den inte målad? Behåll den omålad men de som varit rödfärgade kan strykas igen. Var noga med att använda äkta faluröd slamfärg, det finns många kopior.

Grund. Stenarna eller grunden bör vara tillräckligt hög för att höja trästommen från jord och bort från markfukt. Är grunden för låg? Gräv ut kring ladan eller lyft byggnaden med hjälp av domkraft och justera grundstenarna.

Allmänt underhåll. Håll ladan fri från växtlighet som högt gräs, sly, buskar och träd för att motverka fukt- och mekaniska skador. Kontrollera att det inte finns skadeinsekter i ladan. Mindre vilt, som grävlingar, kan gräva sig in och skapa jordvallar som i sin tur kan medföra rötskador eller skada grunden. Se till att de inte kommer in. Håll dörren hel och stängd.

Bidrag. Din ängslada är kulturhistoriskt värdefull. Länsstyrelsen i ditt län kan svara på om det finns bidrag att söka. På länsmuseer och länsstyrelser finns oftast byggnadsantikvarier som kan ge tips och råd om byggnadsvård.

Tänkvärt. Står ladan på en stadig hög grund och taket är tätt så är förutsättningarna goda för en välmående ängslada.

Text: Anders Kraft
Redaktör: Kristofer Sjöö och Ann-Katrin Larsson
Layout: Amelie Wintzell Enedahl

Länsstyrelserna

Under perioden 2013-2015 driver länsstyrelserna i Blekinge, Gotland, Halland, Jönköping, Kalmar, Kronoberg, Västra Götaland, Skåne och Östergötland projektet Vårda vattendragens kulturarv som syftar till att ge information om kulturarvet vid vatten och stimulera till vård- och bevarandeinsatser. Läs mer om kulturarv vid vatten och ta del av vårt informationsmaterial på www.vardavattendragen.se

Vårda vattendragens KULTURARV

Typiska madängslandskap är sanka områden kopplat till årets översvämningscykler. Foto: Anders Kraft

Idag finns hela miljöer med många ängslador bevarade som här på Färjansö i sjön Vidöstern, på gränsen mellan Jönköpings och Kronobergs län. Foto: Anders Kraft

De äldsta ängsladorna var uppförda i timmer. Lekaremåla, Kalmar län. Foto: Per Lindegård

Ängslador & madängar

Madängar är naturligt våta slåttermarker som låg i utmarken, långt från byn och gården. För förvaring av höet till vintern uppfördes därför ängslador. Madängen och ladan var viktiga delar i foderproduktionen men deras funktion finns inte längre kvar, därför är de extra viktiga att vårda och bevara.

Bland lador och vattendrag – mader som foderresurs

”Äng är åkers moder” är ett känt begrepp som används för att beskriva förhållandet mellan åker och äng. Ängen gav foder till boskapen under vintern och djurens gödsel gav åkern ökad skörd. Den mängd foder eller hö som producerades, stod i proportion till hur många djur som kunde fodras under vintern. Det styrde också hur mycket gödsel djuren producerade, det vill säga den näring som kom tillbaka till åkerjorden.

Sidvallsäng – madäng

En madäng, eller sidvallsäng, är en äng vid ett vattendrag som översvämmas regelbundet, en öppen yta som huvudsakligen är bevuxen med stråväxter som gräs eller örter.

Madängen gav rik avkastning med starrgräs men nackdelen var att gräset ofta var mindre näringsrikt då marken inte gödslades. Det finns naturliga slåttermarker som indelas i sidvallsängar, strandängar och hårdvallsängar. Exempel på olika undertyper av strandängar är sötvattenstrandäng och havsstrandäng, undertyper till myrslåtteräng kan vara siläng och dammäng.

Ängslador

En ängslada definieras som en enkel byggnad i anslutning till en fodertäkt, där foder från sommarens slåtter lagras fram till dess att det ska fraktas hem på vintern. Ängsladan i utmarken låg långt från byn eller gården. Under sommaren upptogs tiden till sysslor vid gården och andra uppgifter blev därför uppskjut-

na till vintern. Transporten av höet var också lättare under vintern och kunde ske med släde då marken och vattendragen var frusna. Ängar och lador kunde också vara belägna på öar och då skedde hemtransporten över isen.

Historiska kartor vittnar om ett rikt madängslandskap

Benämningen *ängslada* är känd från mitten av 1800-talet. *Utängslada*, *madhus* och *sjölada* är andra begrepp. På äldre lantmäterikartor från 1600- och 1700-talen finns också benämningen *ängelada*. Andra varianter är *mosslada* eller *môselada* som benämning på ängslador på sanka ängar. Begreppet *madhus* finns framförallt i södra Kalmar län, delar av Blekinge och i Kronobergs län.

Förekomsten av ängslador kan spåras på äldre kartor och kan räknas i tiotal per by. Ladorna är markerade med små rektanglar, kvadrater med kryss eller helfylld symbol. Detta ger tusentals ängslador i det äldre landskapet, av vilket endast ett fåtal står kvar idag.

En ängsladas ålder kan tolkas utifrån storlek, stommaterial, fasadbeklädnad, takkonstruktion, tidigare takmaterial och placering av öppning/dörr. De äldre ängsladorna är i regel mindre och glest timrade. De är försedda med åstak med en ingång placerad på ena gaveln. Yngre ängslador är oftast större, är uppförda av stolpverk och klädda med en gles panel vilket gav en naturlig luftning av höet. Portar kan förekomma på båda långsidorna. Taken täcktes med kluvna bräder, s.k. vedtak. Näver, torv, spån eller halm förekom också, och senare även tegel eller papp. Idag finns även andra takmaterial som kan ersätta det ursprungliga som pannplåt eller sinuskorrugerad plåt. En ängslada målades sällan och om den målades, var det med falu rödfärg.

Ängsladans uppgång och fall – foderproduktionens byggda monument

Det är svårt att bekräfta ängsladans förekomst i skrift före 1640-talet då den börjar dyka upp på geometriska kartor, men vi vet att *madängen* nämns i äldre jordeböcker från 1540-talet. Rimligen bör äldre former av timrade ängslador ha funnits innan dess, sannolikt redan under medeltiden.

Brädladan började göra sitt intåg under andra halvan av 1800-talet. Expansionen var kopplad till utdiknings- och sjösänkningsföretag då behovet av förvaringsbyggnader växte. Merparten av de sena ängsladorna byggdes med stolpverk/regelverk på grund av att sågverksindustrin gav tillgång till sågat virke. Ängsladorna förlorade med tiden sin ursprungliga funktion, då höproduktionen flyttades till vallodling på åkrarna och byggnaderna lämnades utan underhåll.

Datering av en lada kan göras på flera sätt. En metod är dendrokronologisk datering av timret/virket, som görs med hjälp av årsringarnas bredd. Den kan också dateras efter typologi och tidstypisk byggnadsteknik. Det kan finnas inskrifter av olika slag i virket, inristade eller målade årtal, antingen uppkomna vid uppförandet eller vid en renovering av ladan. Detta ger ett ”före” eller ”efter” datum.

Ett annat dateringssätt är att studera historiska kartor där ängslador ofta finns markerade. Finns ängsladan eller resterna av den kvar på den markerade platsen kan det ge en fingervisning om ålder. Men äldre ängslador kan ha ersatts med nya byggnader eller flyttats och uppförts på annan plats. Detta kan försvåra tolkningen av hur gammal ladan är när man jämför med markering på till exempel en skifteskarta. Klart är dock att byggnaderna oavsett ålder utgör ett värdefullt bidrag till förståelsen av det äldre bondesamhällets markanvändning. ”Ängsladorna är ängarnas ”bebyggelse”, foderproduktionens byggda monument, del av den rika biologiska mångfald som finns i ängen”.

▲ Ett bra sätt att lokalisera och datera ängslador är att studera historiska kartor. Laga skifteskartan från 1865 visar ett större antal ängslador (röda cirklar) fördelade på olika ägor längs madängarna. Ladorna är placerade i kanten av madängen, på ett högre och torrare parti. Notera också den meandrande ån som här håller på att rätas ut. Byn Ljunganäs, Vetlanda kommun. Från Ängsladan i landskapet, A Franzén, Jönköpings länsmuseums rapport 2013:53

▲ Exempel på den yngre typen av ängslada med stolpverk och glespanel. Foto: Göran Sandstedt

▼ Timmerlada från slutet av 1700-talet. Ingång på gaveln är liksom rundtimret ett ålderstecken. Foto: Göran Sandstedt

▼ Ängslada med glespanel, gav liksom rundtimret bra luftväxling. Utrymmet där höet förvarades har golv. Den bortre delen där golv saknas, kunde man köra igenom. Foto: Göran Sandstedt

1700-talet var madängens storhetstid

Madängen nämns redan under 1500-talet i äldre jordeböcker men det är först under 1600-talet som den syns i ökad utsträckning på kartbeskrivningar. Flera av de äldre indelningarna av ängarna har i viss mån överlevt till dagens fastighetsgränser, vilket visar dess betydelse långt fram i sen tid. Det finns skriftliga belägg för att slåttermader brukats sedan medeltiden, men företeelsen bör vara mycket äldre än så. Ängsbruket är enligt forskning från kulturgeografer, agrarhistoriker och arkeologer känt sedan brons- och järnåldern.

Ängsarealen beräknas ha varit som störst under 1700-talet och vid 1800-talets början kan en nedgång skönjas då vallodlingen får sitt genomslag. Följden blev att höproduktionen under 1800- och tidigt 1900-tal successivt flyttades från de naturgivna ängarna till åkermarken.

Vallodlingens införande har dock varierat mellan olika landsdelar och ängsbruket levde kvar längre i mellan- och skogsbygder. Idag finns endast rester av det tidigare så betydelsefulla ängslandskapet bevarat men kvar finns äldre *ägonamn* som vittnar om det omfattande bruket. Hit hör ändelser som -äng, -mad, - slåtter och -kärr. Bra exempel på hävdade mader och ängslador finns längs Emån i Kalmar län och på Färjansö i Jönköpings län. ■